

Terkel Eskildsen

og hans salver.

Af kredslæge K. Carøe, København.

EN god mil nord for Ribe ligger tæt ved hinanden landsbyerne Vilslev og Jested. I Vilslev var Claus Gjørding præst 1542—1571, i Jested boede i samme århundredes sidste halvdel en bonde Terkel Eskildsen, der ved dygtighed og særlige evner sikkert har hævet sig en del over sin stand, da han ikke alene skaffede sig stort ry ved sin behandling af sår og andre udvortes lidelser, men også som 42-årig mand hjemførte præstens 22-årige datter som brud.

Det er Knud Lang, der 200 år senere var præst i Vilslev (1744—1777), som i nogle optegnelser¹ fra 1766 fortæller saaledes: „Bemeldte magister Claus Gjørding har haft en datter ved navn Gunder, som har været i ægteskab med en velfornemme bondemand navnlig Terkel Eskildsen i Jedsted by her i sognet, hvilket jeg har udfundet af en stor, forslidt ligsten, som ligger på kirkegulvet her i kirken tæt ved koret, hvorpå findes efterfølgende ord i randen: „Her under hviler ærlig Mand Terkel Eskeldsen i Jedsted, som døde d. 1. April 1624 og leved i Ægteskab 48 Aar, i hans Alders 90 Aar, hans S. G. H. [Sjæl Gud Haver], item hans Hustro Gunder Terkels, Salig Mester Clauses

¹ Saml. til jydsk Historie og Topografi. 3. R. IV. 41.

Daatter i Welfslef, som og hensoved i Herren d. 6. Maj 1632 i hendes Alders 78 Aar.¹

Denne anekdote er for så vidt mærkværdig, at dette par ægtefolk, som har været fødte kort efter reformationen, især hvad manden betræffer, har på to år nær levet et halvt seculum i ægteskab tilsammen, har begge opnået en usædvanlig høj alder og levet i 6 præsters tid her i Vilslev; ja, deres descendenter findes efter al formodning endnu den dag i dag er i Jedsted by, som i så mange år har propageret det navn Terkel og Eskeld fra fader til søn, da jeg i gamle tiendebøger fra forrige seculo finder de navne Eskeld Terkelsen og Terkel Eskeldsen immer at have omvekslet med hverandre.²

Mærkværdigt er det også, at denne præst, der så omstændeligt har omtalt Terkel Eskildsen, intet synes at have kendt til det ry, han havde erhvervet sig ved sine salver, hvis anseelse var så stor, at de holdt sig i litteraturen, både den skrevne og den trykte, langt op gennem tiderne.

Det er kun lidet, hvad hidtil har været kendt om Terkel Eskildsen og hans virksomhed fra den tid, da

¹ Terkel Eskildsen må herefter være født c. 1534, hans hustru c. 1554, og brylluppet have fundet sted c. 1576, rimeligvis i Vilslev, hvor brudens broder Niels 1571 havde efterfulgt faderen.

² Ifølge velvillig meddelelse fra hr. sognefoged J. Nielsen i Vilslev ligger stenen nu inden for kirkedøren midt i gangen, hvorhen den skal være flyttet c. 1892, og hvor den er udsat for stadig slid af kirkegængernes fødder. Af indskriften langs randen kan nu kun nogenlunde tydeligt læses: Mand Terkild Eskild Jedsted, som døde 1. Aprilis eved v æ r (?) I stenens midte har der måske været udhugget to figurer, men sikkert lader det sig ikke mere afgøre. Kunde der ikke være grund til nu at søge stenen skærmet mod fortsat vanrøgt?

han skaffede sig sit ry ved sine salver, egentlig kun en kort beretning om en mand fra Königsberg (men måske Sønderjyde, da han hed Aggestinus Mortensen van Husum), der søgte hans hjælp i 1594; men stort ry må der være gået af disse salver, når den ellers så nøjeregnende Christian IV få år før Terkel Eskildsens død ved en skrivelse dateret Haderslev 7. Sept. 1620 kunde finde sig foranlediget til at give lensmanden på Riberhus, rigsadmiral Albert Skeel, følgende ordre:¹

„Vi bede eder og ville, at i flitteligen handler med den mand udi eders len, som med adskillige lægedom omgås, ved navn Terkel, om hvis [hvilke] salver han bruger, at han derom vilde fra sig give og lære, hvorledes de skal tilberedes, og er vi naadigst tilfreds i hannem derfor må tilsiges femhundrede daler og end mere.“

Albert Skeel har åbenbart forstået at handle flitteligen med den 86-årige mand, thi han skaffede sin konge opskrifterne på de kostelige salver til betydeligt billigere pris, end Christian IV om fornødent vilde have givet.

I Riberhus' lensregnskaber 1618—1622 findes nemlig følgende kvittering:

„Kendes jeg Terkel Eskildsen i Jedsted og gør for alle vitterligt, at ærlig og velbyrdig mand hr. Albert Skeel til Fusingø, ridder og høvedsmand på Riberhus, ved Anders Madsen, slotsskriver sammesteds, haver ladet fornøje og betale mig trehundrede daler, hver daler til 32 skilling lybsk,² som kongelig majestæt

¹ Kinch: Ribe Bys Historie II, 43. — Jyske Tegnelser: Hr. Albert Skeel fik brev om Terkel i Giedsted om hans salver at handle. 1620—1625 fol. 44.

² 32 skilling lybsk = 64 skilling dansk = 4 mark — 1 sletdaler; 1 rigsdaler = 6 mark — 96 skilling.

mig nådigst bevilget haver, for jeg efter hans majestæts naadigste befaling haver givet fra mig beskrevet hvis salver, som bruges til min lægekunst, hvorledes at de skal gøres og beredes. Hvorfor jeg på højbeholdte kongelig majestæts vegne vil have velbemeldte gode mænd for fornævnte 300 slettedaler kvitteret i alle måder. Dette til vidnesbyrd trykker jeg mit signet her nedenfor. Actum Riberhus den 30. Aprilis 1621.¹

Det var i de tider mange penge for opskriften på nogle salver, vel svarende til over 1000 kr. nu, og det viser bedst, hvor ansete de allerede længe må have været, og iøvrigt længe vedblev at være, thi de kan spores ikke alene op gennem det 17de århundrede men endog helt hen imod det 19de århundrede, måske endog ind i dette.

I et håndskrift i medicinsk-historisk musæum findes opskrifter på de fire af Terkel Eskildsens berømte midler, som Christian IV erhvervede. Oprindeligt har dette håndskrift² været i slægten Wiltfangs eje, bestemt kan det siges at have tilhørt den bekendte borgmester Eberhardt Wiltfang (1584—1661) i Malmø, der for sin delagtighed i forsøget paa i 1659 atter at bringe denne by under dansk herredømme blev dømt til døden og først benådet på skafottet.

Den højtidelige indledning og slutning, som i dette håndskrift er givet disse midler, viser bedst, med hvilken ærbødighed de da betragtedes.

„Herefter følger nogle kostelige, dyre og højagtige

¹ Det i voks trykkede lille segl viser øverst bogstaverne T E og derunder et bomærke; underskrift findes ikke.

² Johnsson: Det Wiltfangske Manuskript. Fra Arkiv og Musæum IV, 229.

ungventer og remedia [salver og lægemidler], som den meget navnkundige mand Terkel udi ¹ i Riberhuslen haver åbenbaret og givet vores allernådigste herre og konning, kong Christian den 4de, skriftlig efter alvorlig begæring beskreven, hvilke højbemeldte hans majestæt nådigst igen haver meddelt en højadelig ridder og tro mand og siden ved des hjælp er kommet velfortroet en god ven til hænde og fortroden vis meddelt.“

1. *Salve for ferske og gamle skader. Item for værk og brud og anden skade skal dette følgende bruges udvortes.*

Rp. Balsam [Salvia] 1 fjer[ding]kar trykfuld, tredje-parten Millefolium [røllike], små skårne; disse urter skal opskæres 4 uger efter Philippi [et] Jacobi dag [1. Maj] eller også som grøden vil skikke sig, og skal disse to slags urter sødes [koges] i seksten mark [8 \bar{m}] majmånedssmør tilsammen udi en kedel to timer. Siden afklares udigennem en lærredspose; kast så dem bort, og sæt det aftrykt paa ilden igen, og skal dertil tages 1 \bar{m} hjortetalg, 1 \bar{m} bukketalg, 1 mark [$1\frac{1}{2}$ \bar{m}] voks, 1 mark [$1\frac{1}{2}$ \bar{m}] harpiks af gran, 3 mark [$1\frac{1}{2}$ \bar{m}] terpentin. Koges så tilsammen igen, tage det så af ilden, kom spanskgrøn dertil, at det bliver vel grønt, giv dertil 1 fjerding \bar{m} spekolje, rør det siden vel tilsammen og siden bruges.

2. *En anden salve for værk og bruges også for benbrud og armbrud, som er af led eller udi sønder; desligeste bruges for værk og brud under helt skind.*

Rp. Strandmalurter [Artemisia maritima] 1 fjer[ding]kar, fjerdeparten Consolidæ majoris [kulsukker].

¹ Står blankt i teksten.

skær dem små; disse urter skal opskæres 14 dage før St. Johansdag [24. Juni], skal sydes udi 20 mark [10 \mathcal{M}] majmaanedssmør 2 timer. Afklares siden igennem en lærredspose. Siden alle urter bortkastes; så på ilden igen; skal dertil tages 4 mark [2 \mathcal{M}] hjortetalg, $\frac{1}{2}$ kande klarert grævlingefedt, 1 mark [$\frac{1}{2}$ \mathcal{M}] voks, 5 mark [2 $\frac{1}{2}$ \mathcal{M}] terpentin. Skal sydes tilsammen, til det er vel hårdt; sættes på gulvet. Skal dertil udi lådes [hældes] 1 fjer[ding] \mathcal{M} enebærolje. Siden vel røres, [til] det bliver koldt.

3. *Olje til at læge en frisk skade udi 24 timer.*

Rp. Ruder [Ruta], så mange du vil; skær dem små; de skal optages St. Hansaften, sættes udi et glas, vel tilbundet; derpå gives noget lidet rhinskvin, sæt det så udi hestemøg år og dag og forvar stopning vel; tage det siden op, og sætte det mod solen noget. Når deraf skal bruges, skal gøres et lidet hul på stopning[en] og siden deraf taget og brug.

4. *For tandværk.*

Rp. Hjortetakhorn, slagen og skudt Bartholomæi aften [24. Aug.] og det yderste af spidsen; deraf skal det yderste sorte afskrabes, men det mellemste skal og skrabes småt indtil maln [?], så møget [som] en håndfuld. Koge det siden udi en pot øleddike, trykke det igennem en lærredspose og sætte det siden udi en ny lerpotte og gemmes. Når deraf skal bruges, tages deraf noget og varmes udi en pot[te], tages så deraf en skefuld og holdes udi munden på siden, som værken er mest. Det hjælper næst Guds hjælp."

„Haver jeg med mit juramentum [ed] måttet anlove aldrig med min vilje at kommunikere nogen, hvad

store ingredienser hertil bruges, ellers at hjælpe udi nød min jævnkristen det forbeholden.“

Laus Deo.

[Gud være priset!]

Dette håndskrifts affattelsestid falder vistnok ved midterste tredjedel af det 17de århundrede; men allerede i et ældre håndskrift, Helle Ulfstands¹ store lægebog, der er begyndt 1627 og inddelt i afsnit, der lod sig fortsætte på blanke sider, findes i afsnit 10, 3dje stykke, salven for ferske og gamle sår, ved hvilken der med en anden hånd er tilføjet „Terkels Salve“, og i afsnit 11, 3dje stykke, salven for værk o. s. v. men uden nogen tilføjelse af Terkels navn.

Omtrent fra samme tid eller snarere senere findes de to salver under Terkels navn i et stort håndskrift, der skyldes Christian IV bekendte hofkemiker, dr. med. Peder Payngk;² men indførelsen har vistnok fundet sted længe efter håndskriftets affattelse, thi den er sket med en helt anden og sikkert yngre hånd end den, hvormed håndskriftet ellers er affattet.

I et noget yngre håndskrift, fra 1643,³ findes atter de to salver anførte og desuden „Therkild Edskildsens ved Ribe, hans Råd for Rosen“:

„Tag rosenvand og vineddike, lige meget af hvert, og det hvide af et eller to æg, slå det til hobe og blød et stykke nyt ubleget lærred derudi og slå det om, som rosen er i et (yedt) på fod eller ben, gør en vind af samme lærred og omvind benet dermed fra

¹ Kallske Saml. 23. Fol.

² Gl. kgl. Saml. 272. Fol. S. 385.

³ Thottske Saml. 720. 4°. Nr. 21, 64, 65.

tåen og langs op med benet til knæet, det allerhårdeste du kan det tåle, jo hårdere jo bedre; det hjælper vist med Guds hjælp.“

Omtrent fra samme tid findes begge salverne i et andet håndskrift;¹ den første: „Salve at gøre, som er god for sår“, har ganske vist ikke Terkels navn, men da der umiddelbart efter følger: „Nok en Terkels salve“, skyldes det åbenbart en forglemmelse. I denne opskrift har den første salve den ejendommelighed, at den slutter med en tydelig brugsanvisning:

„Når såret er gjort smukt rent, skal man fylde det med fornævnte salve og binde så en ren klud derom, og denne proces skal man bruge dermed aften og morgen på nogle dages tid; saa skal næst Guds hjælp straks såret eller skaden tillæges eller straks sammenløbe, dog at man kommer salven saa dybt i såret, som det er dybt til.“

Noget senere, omkring 1700, findes den første salve „Torckilds udi Jested hans Salve for ferske ock gamle Schade“ atter i et håndskrift;² og så sent som omkring 1800 træffes endnu de to salver i et håndskrift, der senere skal omtales nærmere.

I alt kendes således sammensætningen af fem af Terkel Eskildsens midler; men medens de tre af dem kun findes i en enkelt afskrift, er salverne fundne i syv forskellige håndskrifter, og det er åbenbart dem, som har skaffet Terkel hans store ry, ikke alene i Danmark, men helt ud over Europa. For at det kunde

¹ Thottske Saml. 718. 4°. S. 28--29.

² Gl. kgl. Saml. 1703. 4°. S. 75.

ske, måtte salverne have videnskabens stempel påtrykt, og det var i de tider ensbetydende med, at de måtte iføres latinsk klædebon.

Det var ingen ringere end Thomas Bartholin, der påtog sig dette, den danske medicinske journalistiks fader, som 1661 i latinsk oversættelse optog de to salver i sit bekendte skrift: „*Historiarum anatomicarum rariorum Centuriæ VI*“, hvorfra de senere gik over i den udenlandske medicinske litteratur.¹

Hist. XXV. Unguentum Torchillianum.

Recte Celsus I. 4, c. 4 et 6. remedia quæ idoneos authores ex populo habent, quamvis in monumentis medicorum non legerit, suo tamen operi inseruit, quæ nihil periculi habere possunt.

Inter vulgus nostrum celebre et decantatum est unguentum Torchilli Rustici Cimbri, quo feliciter utuntur in vulneribus recentibus et inveteratis, in nervorum resolutione et quam plurimis aliis affectibus, ut huc tanquam ad sacram anchoram confugiant. Quanquam ex lege artis confectum non sit, contemnenda tamen neutquam est plebei hominis experientia, quandoque

¹ Som ovenfor oplyst er det følgende i alt væsentligt en latinsk Oversættelse af de 2 Salve-Opkrifter. Dog maa bemærkes, at Bartholin i en lille Indledning omtaler, at Celsus [en romersk Forfatter fra Kristi Tid, der i et stort Værk har fremstillet Lægevidenskabens System] har i sin Bog ikke skyet at anføre uskadelige Lægemedler, som skriver sig fra kyndige Almuesmænd; hvorfor Bartholin selv heller ikke betænker sig paa at optage den jydsk Bondemands Salve, selv om den ikke er tilberedt efter Lægekunstens Fordringer, thi „man bør paa ingen Maade ringeagte den jævne Mands Erfaring“. — I Recepten til den 2den Salve [„Absinthii marini“ etc.], som „roses i høje Toner af Almuen“, bemærker B., at „Strandmalurten finder man i Københavns gamle [Vold-] Grave.“

olitor est opportuna loquutus. Ut ad plures unguentum pervenit, non gravabor plebejam hic compositionem signare.

Recipe: Balsamitæ seu Salviæ part. IV, Millefol. part. III, quæ colligantur exeunte mense Majo vel alias pro tempestatis varietate; minutim incisa simul coquantur per horas duas in vase cum butyri Majalis lib. VIII pond. civil. filtrentur, et colatura iterum igne imponatur; admixtis sævi cervini libra una et sævi hircini lib. I, ceræ lib. sem., resinæ pini quartar., terebinthinæ lib. I sem., coquantur omnia invicem donec dissoluta sint, deinde ab igne remotis, addendum tantum æruginis minutim contusi, ut viridi colore tingantur, immiscendæ quoque olei spicæ uncia duæ et ita omnia invicem permisceantur, et agitentur donec refrigescant.

Aliud ejusdam unguentum ad membrorum dolores, fracturas ossium, luxationes, alioque externos morbos, qui integra et illæsa cute molesti sunt, miris a vulgo encomiis laudatur, cujus hæc est conficiendi ratio.

Recipe: Absinthii marini viridis, quod in fossis antiquis urbis Hafniensis reperitur, quartarum vasis; Consolidæ majoris tantundum, quæ 14 diebus ante festum St. Johannis colligantur, minutim concisa, coquantur per horas duas in butyri Majal. lib. X et colentur, colatura super novum ignem repotatur cum sævi cervini lib. II, axungiaë taxi potta una, ceræ lib. sem., terebinthinæ lib. II et sem., donec hæc liquescant, deinde ab igne remotis addantur olei juniperini uncia quatuor, et invicem agitentur donec refrigescant.

Dette er dog ikke den eneste gang, at Bartholin omtaler Terkel Eskildsen; i „De medicina Danorum domestica“ — Om Danskernes hjemlige lægekunst, — der udkom 1666, nævner han i afhandlingen „De medicis Danorum inventis“ — Om danske lægers opfindelser — som mænd uden for lægestanden, der har gjort sig fortjente, først Henrik Smid og Niels Mikkelsen Aalborg (hvis trykte lægebøger er udkomne i flere oplag) og derefter „Nostro seculo Torchillus, rusticus Cimber, unguentum polychrestum miscuit, majoris usus quam artis ad vulnera omnia efficax, et Wilhelmus Trelund, civis Hafniensis, decoctum publice divulgavit cruento ventris fluxui oppositum“ — I vort århundrede fremstillede Terkel, en jysk bonde, en fortrinlig salve, der var virksom mod alle sår, men dog mere skyldtes praksis end videnskab, og Villum Trelund, en københavnsk borger, offentliggjorde et dekokt mod blodgang.¹

Når det bestemt kan siges, at det netop er salve nr. 2, som Bartholin her sigter til, skyldes dette et andet, langt yngre haandskrift i medicinsk-historisk musæum. Det er kommet til musæet fra Nordfyn og er efter håndskriften at dømme fra omkring 1800. Åbenbart er det en afskrift af et ældre haandskrift, som de fleste af disse en husrådsbog, væsentligst indehol-

¹ Villum Pedersen Trelund, der i en længere årrække var skoleholder ved Københavns skrive- og regneskole, udgav 1652: „Kort, simpel og sandfærdig undervisning, hvorledes den gemene mand af almue, borger eller bondestands, som hverken kan komme til at bruge doctores eller apoteker, næst Guds nådige hjælp dog selv kunde forekomme og kurere den smitsomme og besværlige syge, blodsot.“ Midlet er en malurtekstrakt, der skulde nydes i vin eller øl; det offentliggjordes i anledning af en i 1652 meget udbredt blodgangsepidemi i København, og blev optrykt 1677, da der atter herskede megen blodgang.

dende råd mod sygdomme, men tillige adskilligt andet, som tilberedning af forskelligt farvet blæk, pudsemidler m. m. Med overskriften: „Den berømte Terkildsalve for værk og benbrud, som når en arm er af led eller sønder, og for alt værk inden for helt skind“ findes her, med ganske uvæsentlige ændringer ligesom i overskriften, den som nr. 2 i det Wiltfangske manuskript anførte salve med følgende efterskrift: „Denne Torkildsalve er meget berømt af Bartholin i hans *Medicina Danica domestica*.“

Umiddelbart derefter følger i samme håndskrift: „Den 2den Torkildsalve for ferske og gamle skader, som han hjalp dem med, som var værkbrudne og havde anden skade.“ Det er den hos Wiltfang som nr. 1 anførte salve, og den har følgende efterskrift: „Laudatur hoc unguentum Torkelinum a medico Thoma Brunet in Thomo 2do Praxeos medicæ“ — denne Torkelinske salve roses af Thomas Brunet i 2den del af hans *Praxis medica*. Denne Thomas Burnet — Brunet er en skrivefejl — var livlæge i Edinburgh og udgav 1672 i London et i sin tid meget anset medicinsk skrift: „*Thesaurus medicinæ practicæ ex præstantissimorum medicorum observationibus collectus*“, og i det kapitel heri, som har overskriften: „*Pro vulneribus*“ — For Saar — optog han Bartholins latinske oversættelse af de to salver, begyndende fra „*Inter vulgus*.“

Af dette, som praktisk håndbog meget anvendte arbejde, udkom der indtil 1703 hurtigt på hinanden en række ny udgaver og optryk dels i London, dels i Genf, og til sidst en af forfatteren noget forkortet bearbejdelse i Edinburgh; samt en fransk oversættelse, og gennem disse værker er den gamle jyske bondes

navn og kuriøse recepter således blevet spredt viden om i den europæiske lægeverden mer end 100 år efter, at de havde vundet ry i Danmark; og umuligt er det vel ikke, at Bartholins latinske oversættelse også kan være gået over i andre udenlandske værker af lignende art og have spredt dem endnu videre.
